

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

EDDIE SALICATH

FREDERIKSBERGSKE FORLYSTELSER

K. V. BLOCH

KØBENHAVN

1945

**FREDERIKSBERGSKE
FORLYSTELSER**

EDDIE SALICATH \

FREDERIKSBERGSKE
FORLYSTELSER .

K. V. BLOCH

K Ø B E N H A V N

1945

***Trykt tidligere i tidsskriftet „Danmark“,
3. årgang, nr. 15, 1943.***

HJORTHNS TRYK. KBH.

Efter et enevældigt indfald fulgte en kongelig idé. Begge udgik fra Frederik III. Indfaldet med at tvangsflytte en snes af de hollandske indvandrere fra Amager til Solbjerg i 1651 og her grundlægge et „Ny-Amager“, mislykkedes. Despotiske forsøg faar sjældent jorden til at yde fuld grøde eller menneskene mest arbejde.

Idéen var bedre. Ikke fordi den var ubetinget ny og selvstændig, men den udløste en lyst i den regerendes sind til idyllisk at slå sig ned i naturen og befri sig fra bylivets stive ensformighed. Hvad han, kongen, virkeliggjorde til egen fryd, er efterhånden, gennem århundrederne og samfundets omdannelse, taget i arv af hele folket. Men var idéen ikke gjort forlokkende og udtrykt i den franske mode med at dyrke „Hyrde- og Landlivet“, et sceneri for de fornemste, havde den næppe indfanget kongen eller mere afgørende dronningen, enevældens virkelige hjemlige instruktør, den ekscentriske og virkelystne Sofie Amalie.

Da kronprinsen, den senere Frederik IV, var i begyndelsen af tyverne, foretog han sin første store Italiensrejse under ledelse af Hans Henrik

Ahlefeldt. Den skrantende og forsagte yngling med den ængstende hoste vendte hjem fra sin „Kavalertur“ sprogbevandret og med den blanke lak over sin optræden, som var tilsigtet og ønskværdig for en så højbaaren person. Men ved det samtidige besøg hos Ludvig XIV i Versailles havde han jo nok set et og andet og fået visse forestillinger om kongelige forlystelser, der levede deres urolige liv i hans unge sind også efter hjemkomsten. Af denne fyrstes trang til livsudfoldelse og ærgerrighed efter at skabe et hjemligt Versailles opstod slottet på Valby bakke. Med slottet kom selve byen Frederiksberg, der i sin vækst og forandring gennem tiderne fortsat har udviklet sig til et hjemsted for sommerens forlystelser som ingen anden dansk by-enhed. Til tider spraglet og larmende, men stedvis bevarende sin ynde og ro.

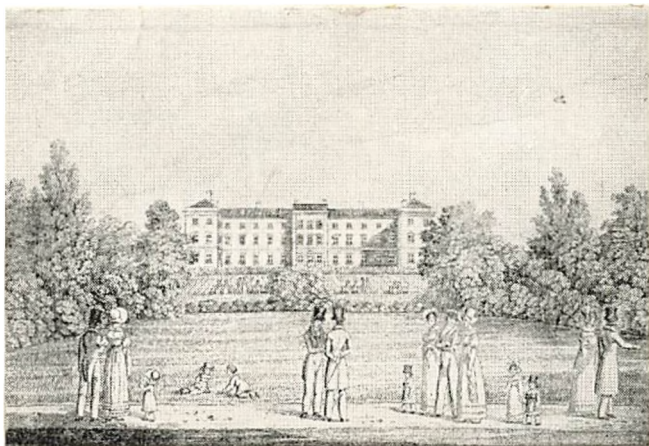
Allerede forpagteren på „Prinsessernes Gaard“ synes i 1673 at have fået lov til, omend uden egentlig bevilling, at tage imod betalende gæster, naturligvis kun for „Folk af Kondition“. Saa langt tilbage ved vi om et „Lystherberge“ på Frederiksberg. Og i Jens Juels gamle gaard fik Chr. Eggertsen beværterbevilling 1682. Men endnu tidligere havde „Godtfolk af Staden“ kunnet ty ind til en krofar, en af hollænderbønderne, Dirich Jansen, der i 1664 havde opnaaet kgl. bevilling på at „falholde Øl“. Næppe var „Prinsessegaarden“ færdig, før københavnerne begyndte „at give sig i Spasering“ mod Frederiksberg. En al-

drig standset folkevandring. Det er vist ikke urimeligt at antage, at de kongeliges anskuelige tilstedeværelse også den gang besad en magisk tiltrækningskraft for det folkelige sind. Ved at nærme sig disse fik man en anelse om en fortryllet verden, der ligesom kastede sin glans ned over ens egen. De kongelige færdedes i naturen herude, og det var, inden for visse grænser, også tilladt det velklædte borgerskab. I 1704 anlagde Frederik IV Frederiksberg Allé, konge-alleen kaldet, der forbandt ridebanen, nu runddelen ved kirken, med Vesterbro og nåede til alleens lille runddel. Christian VI fuldførte det sidste Stykke. Herved opnåedes en efter tiderne bekvem og anselig forbindelse med hovedstaden. I lange tider skulde den dog være forbeholdt hoffet, og ved begge dens indgange blev der anbragt porte med låger og opsynshuse, hvorfra der holdtes vagtsomt øje med ankommende. I det år påbød kongen, at Ny-Amager for fremtiden skulde hedde Friederichsberg.

I 1711 var herlighederne omkring slottet, anlægget af haven og Søndermarken i den franske kunststil, fuldført. Det var en samling af seværdigheder, og Frederik IV bestemte, at haven skulde indrettes til offentlig promenade. Mellem herskerens forlystelser og det, der tilrettelagdes for den brede befolkning, var der en anstandsfuld forskel. På slottet yndede kongen at spise „en ermitage“, ligesom Christian V havde gjort det på det lille dyrehaveslot og Christian IV i

„det blaa Lysthus“ i Rosenborg Have. Men han overgik sine forfædre i raffinementets udførelse. Dette elevatorbord, hvis plade sænkedes og løftedes fra det underliggende køkken af en mekanisk indretning, „Postillon“ kaldet, overflødiggjorde et lyttende og iagttagende tjenerskab under måltidet, så man anderledes hengivent for eksempel kunde lyksaliggøre tilværelsen for en udvalgt dame. Dette eremitagebord var et pragtstykke, kostbart udstyret og med en bordplade af digert sølv. Den noget selvbudne russiske czar, Peter den Store, der en augustdag i 1716 under sit danmarksophold spiste frokost med kongen her, har sikkert fornøjet glippet med øjnene ved synet af en saadan ekstravagance i dette beskedne land. Hans ulveurolige sind, der altid trængte til afveksling, hjembragte måske ikke et fornøjeligere minde end dette.

Frederik IV genskabte paa slottet de karnevals-fester, som han udenvælt, især i Venedig, havde fået smag for. Her var lystige dage. Men under Christian VI, hans efterfølger, blev slottet et eremitagtigt sted, hvor den glædeløse og forsagende konge gjorde afstanden mellem sig og folket dyb og kun bød på glimrende fyrværkerifester. I det forgangne århundrede har derimod megen utæmmet søndagsmunterhed bestormet kongens værk på runddelen, er gået ned over kirkens teltliniede skikkelse fra folkesværmen, som det var tilladt at lejre sig i grønsværet på skråningen af Smalle-bakken ud for det dengang

Plænen foran Frederiksborg slot. Tegning af H. G. F. Holm.

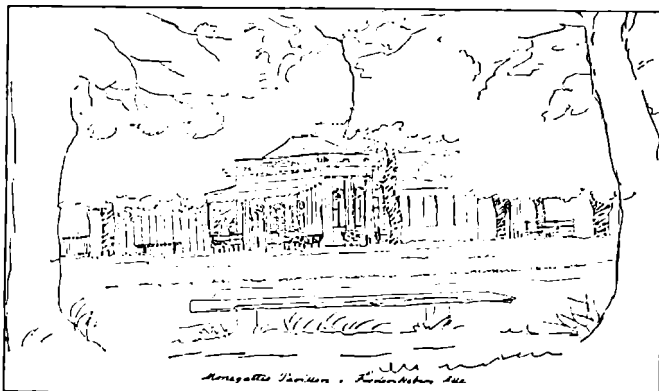
gråhvide slot. Men en bande af støjende og profane lyde har også jodlet og skingret over mod den fra de forlystelser, der tidsvekslende og døgnsejrrige sikrede sig folkestrømmen, som gled gennem alleen.

I Frederik V's dage holdt hoffet, mest uden majestæten, adskillig geheim lystighed på Frederiksborg. Kongens triste barndom på slottet havde efterladt en modvilje over for stedet, så han kun ved officielle lejligheder viste sig herude. Murene på Charlottenborg måtte dæmpe støjen fra hans egne kalaser. En kortvarig stille tid på Frederiksborg synes at være indtruffen. I 1753 brændte hovedbygningen til „Prinsens Gaard“ og muliggjorde derved den nuværende indgang til

haven. Og menageriet, der for publikum vel nok var havens store attraktion, forsvandt ved ombygningen femten år senere. Men haven måtte vige for den opdukkende mode, „den engelske Hauge“. I 1780'erne blev Søndermarken omlagt af slotsgartner Voigt, der havde fået sin uddannelse i England. Efter 5 års forløb var den gennemført, og haven åbnedes for publikum — for dog efter en sæson atter at blive lukket. „De vandaliske Tilbøjeligheder“ hos mængden afstedkom for megen ødelæggelse. Først i 1852 skulde offentligheden atter blive delagtig i de sommer-glæder, den rummede. Oehlenschläger har om stedet flettet disse ord:

*Aldrig en Skov jeg saa yndig har funden,
Kiær for mit Hierte, som Søndermarkslunden.*

Ved indgangen til det nittende århundrede var ikke alene de kongelige lysthaver omlagte og ukendelige i deres nye skikkelser. Men også selve samfundslivet havde ændret udseende, ikke så lidt forårsaget af den omstændighed, at den hidtidige selskabelighed i hjemmene afløstes af adspredelser, man søgte på offentlige steder. Der skete en generationsforskydning, hvor man overbærende betragtede den næsten puritanske nøjsomhed, hvormed folk hidtil ensformigt havde fristet tilværelsen. Og de farlige og fristende toner fra den franske revolution forplantede sig ud over Europa og såede også deres sæd hos bor-

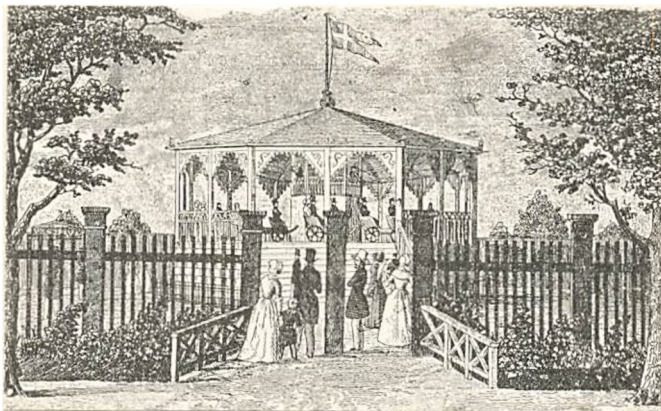
Monigattis pavillon i Frederiksberg Allé.

gerne i den voldgravsbeskyttede by, København. Sæder og skikke skiftede. Kunde man ikke rejse langt, så lod turen til Frederiksberg sig dog foretage. Allerværst var det dog, at der gik bevægelse også i *kvinden*, der hidtil, efter borgerlig opfattelse, alene hørte til inden for hjemmets vægge. Den tidsalder i København, „da fruentimmer af alle Stænder og næsten til alle Tider begyndte at vandre paa Gaderne“, kan endda med stor nøjagtighed i sit udspring henregnes til somrene 1768 og 69, og mod århundredskiftet var maneren trængt igennem.

Skønt Frederiksberg i året 1769 kun talte 1030 borgere, må man desværre fastslå, at herfra dukkede det fristende eksempel op. Det var ingen ringere end landets dronning, hvis kvalfulde el-

skovsskæbne har vakt eftertidens livligste ind- og medleven, Caroline Mathilde. Om hende fortæller et tidsvidne, embedsmanden Jacob Gude (1754—1810), i sine oplevelser, at han som dreng ofte så hende i Wigantsgade, nu Ny Vestergade, hvor hans fader, der var hoffunktionær, havde sit egentlige familiehjem. Og hun kom fra Frederiksberg, kun med sin kammerfrøken Plessen, i ganske simpel dragt med en sort silke-saluppe og en løber efter sig. Gude, der var en veltugtet, men stærkt iagttagende statstjener, tilføjer med sit embedslydige blik, „at Dronningen naturligtvis ikke tænkte paa, at hun derved (altså ved den ligefremme spaseren) skulde foranledige noget, som med Tiden vilde have saa vigtige Følger for det huslige Liv i Hovedstaden“. „Der udbredte sig derved en *Luxe* og Forfængelighed, da enhver vilde lade sig se i alle Slags Pynt efter Moden og med bestandige Afvexlinger“. Gude var selv efterhånden, i 1808, blevet så frisindet, at han syntes, der kunde være rimelighed i, at kvinderne fik „en ugentlig Spasergang“. Men ak, de sværmede bestandig rundt paa „spaserestederne, hvorfra de altfor ofte komme tilbage med forvildede Sæder og et fordærvet Hjerte.“

Af „spaserestederne“ var Frederiksberg det mest yndede. En kort tid havde det jævne borgerskab været fornøjet med at vandre i bueganene om Christiansborg, men efter slotsbranden i 1794 måtte de søge andre steder hen. Nærved var jo „de elysæiske Marker“, som Grønningen

Karrusel på Alleenberg i Ohr. Kehlets tid.

kaldtes. Paa Kastelsvolden mødtes man ved den røde kanon. Rosenborg Have bibeholdt ikke altid det bedste ry. Langs søerne kaldte Kærligheds-, Ægteskabs- og Skilsmissestien åbenbart på særlige sider af den menneskelige natur. Længere ude var Ladegaardsaaen et yndet Sted. Over Østerbro søgte hr. menigmand til „de Fattiges Dyrehave“, ved Gl. Kalkbrænderivej, og på Nørrebro var det en hel modesag at „gaa i Gyngen“, i Svinggyngen, der var indført fra Rusland. Småårsfamilier søgte ofte ud på kirkegaardene, især Assistens, med barnevogn og madkurv. Dér bredte man en dug over ligstenen og hyggede sig. Hos graveren fik man vand på maskine.

Alle skulde ud og føle friheden og velværet i naturen. Frederiksberg blev mere og mere det

fælles maal! Nok en besværlig tur over vejstrækninger, der tit var i næsten ufremkommelig stand, og fra grøfternes farlige dyb stank det fælt. Man kunde jo på hjemvejen standse op på Vesterbro, hvor det uden for „Kildetiden“ vrimlede med kunstmagere fra „Bakken“, der øvede deres særlige nådegaver for et modtageligt publikum. Om Frederiksberg fortæller Gude: „At gaa ud ad Vester-Port til Friderichsberg havde i mange Aar udgjort min sædvanlige Fornøjelse“. Nu var han ganske vist, som senere Oehlschlæger, opdraget i atmosfæren fra de kongelige husstande, begge funktionærsønner, og knyttedes også til det særlige liv gennem små begunstigelser. Som børn legede de i Christian VII's og sjette Frederiks udtjente uniformsfrakker, der var omnyede til dem. Herfra trængte antagelig den dejlige lakrøde farve tidligt ind i deres person og gjorde dem gravitetisk loyale mod det høje herskab resten af livet. — Men i et kildekrift, som dr. Henrich Callisens med den besværlige titel: „Physisk-medizinske Betragtninger over Kiøbenhavn. 1807—09“ får vi dog ligeledes at vide, at „iblandt andre Forlystelser er den at spadseren den meest almindelige og meest yndede for Kiøbenhavns Beboere ... især er Veien til Friderichsberg og dens yndige Slots-Have sædvanlig i høi Grad opfyldt med Mennesker“.

Naturfølelsen synes til vekslende tider for mængden kun at være en del af en samlet velværefornemmelse. Massemennesket er hjemløs i

naturen som saadan. Der må løjer og lystighed til. Kun den tænksomme vandrer, det legende barn, den tilbageskuende gamling og unge elskende drages umiddelbart derud. Med ved spillet mellem natur og broget lystighed træder den uselvstændige ud af sit ensformige sind og føler sig delagtig i et større fællesskab, en hvirvlende verden, hvor noget ukendt i en tager til orde og måske forbigående vækker andres opmærksomhed. Man erfarer sig selv som en midlertidig personlighed.

Og Frederiksberg Allé! Hvilken underfuld verden er ikke opstået her og atter forgået, hvilken billedbog med hovedstadens folkeliv er ikke afspejlet i dens historie? — Med en strålende færdselskapacitet strækker den i dag hensigtsmæssigt sin blanke cementbane i klar overskuelighed fra i hvert fald den lille runddel ved Sct. Thomas Allé til Thurahs yndefulde indgang ved den gamle have. Af historiske mindelser bebyrder den en ikke med mange, vel i grunden kun en indirekte, den svagt gondolbuede båd, der erindrer om sjette Frederiks sejladsere i havens kanaler! Men herlige haver med sjældne vækster, lystgårde og lyststeder er skrantede af sted sammen med rigdommene, der skabte dem; men de blev affældige og var sjældent modstandsdygtige i nedarvede ejeres hænder. Snilde og driftige folk, projektmagere og fremsynte mellem hverandre, trængte sig på og fandt, ofte kortvarigt, rigdomsmuligheder i den allernyeste måde, hvor-

med de lokkede lystvandrende ind og gøglede for og beværtede dem.

Forlystelsesmæssigt var alleens skæbne næsten forudbestemt. I „Prinsens Gaard“ modtog de kongelige gerne tilrejsende gæster, inden de sidste strabadser på vejen til hovedstaden skulde overstås. Og når man betænker de talrige *Escamoteurer* og *Recommandeurer*, der slægt efter slægt har udfoldet deres blændværk for et måbende publikum i alleens skiftende etablissementer, saa finder man en slags stamfader til disse gavtyve i den foregivne tyrkiske prins, som i 1669 drog ind i „Prinsens Gaard“ og tog de kongelige fælt ved næsen. Der er fornem tradition for alt på Frederiksberg. Det var da også en kronprins, den senere Frederik IV, der anbragte den første karrusel herude, på sin lystgård, for at glæde sin fader på fødselsdagen i 1695. Sandsynligvis lod han også i sin kongetid franske aktører optræde for sig på det „Theatrum“, han indrettede syd for slottet.

På ridebanen, nu runddelen, fandt de første løjer sted, der skabte tradition for lange tider. Det behagede Sophie Amalie overmåde at bivåne de fastelavnsskikke, som de danske hollændere vedblev at holde i hævd. Her sloges katten af tønden. I lang tid bogstaveligt, indtil katten ombyttedes med en udstoppet dukke. De pyntede bønderkarle red knippelbevæbnede frem i rækkefølge og viste deres færdighed. Kongen belønnede bymændene med nogle tønder øl.

Fastelavnsløjer på runddelen.

Det synes at være første gang, hvor et udvalg af den brede befolkning er medvirkende, agerende, i forlystelserne, og ikke blot til stede som publikum. Som sultne tilskuere fulgte de fortsat, når lejlighed bød sig, de dystre morgenlige optrin, hvor en synder blev henrettet paa fælleden. Hvor skæbnens majestæt er til stede, strømmer folket gerne til. — Under Frederik VI blev der årligt givet en fest for hoffets funktionærer, en „Fugleskydning“, hvor „Kokkedrengene“ i slotsgården skød til måls efter en opstillet fugl med flitsbue. Når fuglekongen var udnævnt, dækkede konditoren for kongens regning op med herligheder som kager, vin og konfekt til alle del-

tagerne. Også det var i begrænset omfang en folkeforlystelse.

Frederiksberg Allé kom først under Frederik VI til at blive skuepladsen for folkeliv i større stil. På denne strækning, hvor der engang, inden alleen blev til, bjærgedes hø til de kongelige stalde, bevægede nu borgerne sig i tætte masser udefter, mod de grønne områder i den gamle have. Ved århundredskiftet pyntede de sig med de nye og små solhatte, som moden krævede. I luften baksede kvindene med en fremmedartet ting, der kaldtes parasol. Man var begyndt at stadse sig ud, og det „maadelige Tøj“ lod man sandelig blive hjemme, når turen gjaldt alleen. Der var forbud nok, der tilsigtede at holde anstanden højt. Men de forsvandt i tidens løb, skønt sejglivede som alle kancellifødte foranstaltninger. Der var eksempelvis forlystelsessteder, hvor myndighederne bestemte, der ikke måtte komme bønder, eller, „at der ikke udskienkedes Øll eller Brændeviin for den simplere Classe af Almuen“. Saaledes var forholdet, da de to italienere, *Brilly* og *Taddey*, i 1813 fik kongelig bevilling til at „lade opslaae et Telt eller lignende Indretning i Frederiksberg Slotshave“. Året efter blev det til en tempellignende pavillon, der i 1824 overtoges af *Josty*. Da Christian VI i 1740 gav tilladelse til at genåbne haven for „skikkelige Folk“, henregnedes ikke hertil „Holmens Folk og deres Familier eller Landsoldater“. Samme konge forbød også, at jernportene i

Georg Carstensen's „Alhambra“ i dets kortvarlige eventyrlighed.

alleen åbnedes om søndagen for alle og enhver, „men kun for dem, der nødvendigvis maatte rejse eller have deres Kirkegang i Kjøbenhavn“. I 1834 måtte slotsgartner Wolff efter befaling udstede forbud mod i haven „at indbringe de såkaldte Børnevogne“, ligeledes fornyedes forbudet mod al tobaksrygning. Det med børnene var det galt med langt op i århundredet. Endnu i 1885 var det i Politivedtægten påkrævet at forbyde at køre med „Haandvogne med Børn paa Fliserne i Alleens Gangstier“.

Men lystigheden voksede og antog enkelte steder i alle de særeste skikkelser. Smertensåret 1807 var nådigt mod Frederiksborg, selv om det var besat af de fremmede. I kirkerunddelen og i alleens lille runddel var der opstillet kanoner, og fra dette sted kastedes den brandbombe, der satte ild i Frue Kirke og fik tårnet til at styrte sammen. I Søndermarken, der ellers var afspærreret, indkvarteredes skotske soldater med deres „rotterumpede“, sorte hannoveranske heste. Skønt de var her som fjender, stimedede kvinderne omkring dem, besatte af den løse begejstring for alt fremmedartet. De havde, trods sprogforskellen, ikke synderlig vanskelighed ved at tydeliggøre, hvormed de kunde være til tjeneste. Disse oprin udspillede tæt ved, hvor nu Zoologisk Have har sit område.

Når sommerforlystelserne i og omkring alleen til at begynde med fortrinsvis bød på karruseller, keglebaner, lykkespil, kraftprøver og frem-

visning af undere som svære mænd og stærke kvinder og således henvendte sig til et mere fordringsløst publikum, må man erindre, at der var ikke noget andet. Overklassen lå på landet, havde deres „Udkomst“ fra byen i sommertiden. Når voldene fortrængtes i de spadserendes yndest, var årsagen meget den, at de manglede „Forfriskningssteder“. Frederiksberg Allé bød på forfriskninger af mange slags i forbindelse med underholdning. Og da forlystelsesstederne blev færre, dukkede ambulante små læsesteder op, fjorten i alt, hver i en stadekones skikkelse. Hun bar en hankekurv med sine forfriskninger og havde slotsgartnerens velsignelse til at anbringe sig ved et nærmere bestemt træ i alleen. En idérig skomager fra Kronprinsessegade fik i 1848 Lov til at indrette en „Vandbutik“ i den lille runddel, hvorfra han solgte vand fra Hellig Kors Kilde i Roskilde. Men det var ikke vand, folk ventede sig i alleen, selv om skomager Olsen var leverandør til hoffet af netop denne drik. Fem og tyve år senere trivedes dog, omend ikke for evige tider, nogle smaa drikkehaller i alleen, der udskænkede sodavand med saft.

Frederiksberg Allé har også oplevet, at den, i Christian VII's dage, blev taget i brug til væddeløb af hoffets kavallerer. Og en februar dag i 1826 afspærredes den, for at hurtigløberen *Ernst* fra Bergen kunde vise sin fænomenale hastighed. Det kostede hver tilskuer 2 mark, men Ernst løb også, medens husarer bevogtede strækningen,

alleen fire Gange frem og tilbage paa 32 minutter! Nogle år senere fremvistes der, ogsaa for entré, en laplænderfamilie, der blot kørte frem og tilbage, trukket af et rensdyr. Mere blændende var det året efter, da alleen endnu engang, ligeledes i vintersæsonen, var forbeholdt de betalende, at beundre kunstberider *Gautier*, der sammen med sine sønner red væddeløb gennem alleen, stående på hesteryg!

Ældst af alleens faste, men væsensskiftende forlystelsessteder, er *Sommerlyst*. Inden 1846, da *Thorup* gav stedet dette navn og her indrettede en folkelig forlystelsespark med tyrolersangere, kæmpekvinder og karruseller, havde det ikke fået ry. Hidtil havde det heddet Ratzenborg efter stedets første traktør, *Georg Ratz*, eller „Blokskibet“, som folkemunthereden døbte det på grund af dets lighed med et sådant, når man fra alleen fik øje på alle de glughuller eller luger, der var anbragt i plankeværket og lukkede for vinduerne til havens lysthuse. Fra 1784 var det et traktørsted med dans og musikalsk underholdning, men søgtes af den allerjævneste befolkning. Blandt meget andet lod *Thorup* ogsaa indrette en „Række gentile og smagfulde Lysthuse“, der afløste blokskibsatmosfæren, og byggede et nyt teater. Det ligger der endnu som Frederiksbørg Teater. Paa scenen i den nu nedrevne glassal stod i 1904, i en literær periode, der senere søgtes genoplivet, den lille frygtløse *Gustav Es-mann*, elegant og kynisk, og spiddede frydefuldt

„Sommerlyst“ i gamle dage.

i sine konferencer byens døgnmodne ofre. Det var det sidste stjernesud på Sommerlyst!

Naboen *Alleenberg* har også patina. Traktørsted fra 1786 til 1806, da den snurrige stadsmægler *Israel Behrend* erhvervede stedet til egen beboelse og opførte en hovedbygning på grunden. I 1818 overtoges det af traktør *Lyng* fra den kongelige Skydebane. Det blev mest hans dygtige kone, der satte præg på stedet, da han døde efter få års forløb. Hun skabte et madsted, der blev efterspurgt, besunget i en vise og folkekendt. I hendes efterfølger *Øl-Jørgens* tid, fra 1836—41, boede den altid begejstrede og Grundtvig-hengivne magister *Jac. Chr. Lindberg* (1797—1857) i en træpavillon i haven. Han havde flyttet sine opsigtsvækkende religiøse sammenkomster hertil

fra „Lille Rolighed“ paa kalkbrænderiet. En sær modsætning til de omkringliggende adspredelser.

I 1841 kom det store forlystelsestalent i frederiksborgsk sommerliv til: *Christian Kehlet* (1785—1846), chokoladefabrikanten, der allerede havde indrettet et søgt mødested for københavnernes i det Erichsenske palæ, nu Handelsbanken, på Kongens Nytorv. Hans virketid strakte sig kun over fem år, idet han døde 1846. Men i den tid gjorde han Alleenberg til den førende frederiksborgske lysthave, rejste et teater, anlagde en asfaltbelagt promenadeplass, en skydebane, indrettede løvhytter og et kinesisk lysthus, hvorfra der hørtes hornmusik. Især vakte en jernbanebygning publikums begejstring. Den lignede den, der året før på Dyrehavsbakken havde været det store tiltrækningsnummer. En tur i den kostede 8 skilling. Hans fyrværkeri- og georginefester trak også folk til stedet. Her kom den væsentlig yngre *Georg Carstensen* (1812—57), den vittige, arrogante og rodløse fyr, der skulde blive del københavnske forlystelseslivs dyreste fantast, og lyttede til Kehlets andre fremtidsplaner og iagttog hans administrative evne. Det var kun det første, han skulde gøre indhug i, det andet laa ikke for hans naturel. Nu hundrede år senere er det vanskeligt nok at indkredse begivenhedernes nøjagtige gang, men sikkert er det, at de planer, som Carstensen charmerede sig en bevilling til at realisere hos en selskabelig og efterhånden frihedssirritabel monark, det, der blev til Tivoli, det

Sommerdag hos Josty.

hævede Kehlet var ideer, Carstensen frimodigt havde lyttet sig til hos ham. Spørgsmålet har ikke afgørende interesse, blandt andet fordi retfærdighedens guldvægt ikke ret kan komme i brug. Thi hvem husker eller interesserer sig i dag for Kehlet? Trods det, at han også på andre områder var en foregangsmand. Han udmærkede sig, som „Kjøbenhavnsposten“ skrev ved hans død, „ved en mageløs Dristighed og Udholdenhed, og var et Beviis paa, hvad en enkelt Mand formaar at udrette, uden at behøve at ty til Actieselskaber.“ Mange år før København indførte gasbelysningen og oplyste byen med tranlygter, indrettede han således på Alleenberg sit eget gasværk. Men Kehlets virksomhed er forsvundet. Fra omkring 1860 søgtes den næppe mere som borgerlig forlystelse,

men blev et eldorado for konfirmander og soldater. Schultz' sangerindepavillon opstod. Alt er nu borte — også den forhutlede lille digter *Claudius Rosenhoff* (1804—69), der i et kvart århundrede fristede en ydmyg tilværelse, altid skriveparat for hvad- og hvemsomhelst, i et gavlværelse i den gamle hovedbygning.

Men *den* verden, Carstensen fremtryllede i Tivoli, er i dag en levende virkelighed, som vi tager del i med barneåben glæde. Han vedkommer os derfor mere end Kehlet. Og ikke alene poleres hans navn blankt af præsentable efterkommere og bæres endnu solidere oppe af en levende institutions nidkærhed, men i silhuetten af denne rastløse og ukueligt foretagsomme mand er der en dragende skygge af et miskendt geni, der musikalskt gør os velvillige mod ham. Carstensen evnede hastigt at gennemløbe en idé teoretiske fortræffelighed, men aldrig at bekræfte den tålmodige og nødvendige gartnerflid til at gøre den levedygtig. Denne farlige mand søgte ogsaa at indfange Frederiksberg i sit gyldne spind. I mægler *Gersons* store have med de eksotiske vækster foran i alleen, grundlagde han en underfuld verden med cottager og lysthuse, en stor bygning i maurisk stil med landets største forsamlingsal, der kunde rumme 2000 mennesker, og koncertsal. „*Alhambra*“ opstod her, den nuværende vej af samme navn gik som en hovedallé igennem haven. Anlægssummen beløb sig til 600.000 rdl.! Carstensen døde, inden det

**Chr. Kehlet. Efter tegning af I. W. Tegner.
1844. Privateje.**

stod færdigt, og oplevede ikke at se sin skønne hævn over det Tivoli, der havde sat ham på porten, og slap også for at stå til ansvar for sine dispositioner. Pragtfulde fyrværkerifester i den illuminerede have, *Vauxhalls*, fandt sted, her var akrobatisk optræden, og vaudeviller gaves på scenen. Men folk tabte hurtigt interessen for alt det overdådige, og Alhambra kom ikke til at indgå i bevidstheden som en del af byens forlystelsliv i længere tid. I 1861 kom det til tvangs-

auktion og indbragte kun nogle og tredive tusinde. Den sidste store fest, der blev afholdt der, var i anledning af kronprins Frederiks — den senere Frederik VIII — og gemalindes indtog i København 10. august 1869. Kort efter lukkedes Alhambra og blev udstykket. Saaledes endte denne „virkelig forædlende Forlystelsesanstalt“, som Carstensen forud betegnede sit nyeste og sidste projekt.

Men umiddelbart før Alhambras dage havde *Monigattis* pavillon i den lille runddel sluttet sin berømmelige tilværelse. Her udfoldede frederiksborgsk forlystelsesliv sig fornemmere og mere idefuldt end i de store og støjende steder nærmere den gamle have. Schweizeren Monigatti var forlængst død. Hans enke giftede sig med en kongelig foderknægt, men ideerne var borte med Monigatti! Denne indvandrede konditor var endda ved tilfældets spil havnet i alleen som en slags erstatning, fordi han noget haardhændet var forbigået, da Taddeys enke, for hvem han i årevis havde drevet pavillonen i slotshaven, døde. Den almægtige overhofmarskal Adam Hauch havde her ønsket at anbringe en protegé. I Københavnertiden søgte Hauch som den øvrige beaumonde gerne om eftermiddagen ind hos konditor Pedrin på Østergade og nød en forfriskning og havde her fattet velvilje for en kvik og beleven svend, der opvartede ham, i øvrigt også en schweizer, *Anton Josty*. Monigattis og Jostys pavilloner er historisk knyttet til hinanden. Den

i Frederiksberg Have havde også sin oprindelse i en kongelig velvilje eller rettere i den omstændighed, at hoffet gerne vilde ud af en prekær situation med et tidligere afgivet løfte, som man ikke havde formået at indfri. Brilly og Taddey, de to italienske gibsere og billedhuggere, der i 1813 havde fået bevilling til at lade „opslaa et Forfriskningstelt“ i Frederiksberg slotshave, var hidkaldte for at deltage i Christiansborg Slots genopbyggelse, men statens pengemangel sinkede stadig arbejdets igangsættelse. Bevillingen var et vederlag for dette forhold, og der knyttedes ogsaa den ejendommelige betingelse til den, at den gjaldt, saalænge de vedblev at arbejde som billedhuggere ved „de os tilhørende Bygninger“! Italienerne sikrede sig Monigatti som daglig og faglig leder. Fra Josty i 1825 tiltrådte ved Hauchs bistand og til 1937 forblev pavillonens i slægtens eje, når undtages en kort afbrydelse i 1846, hvor Josty på grund af gældsforhold måtte lade Christian Kehlet træde til. Josty ombyggede og udvidede sin pavillon, fik tilladelse til at lade afholde musikalsk underholdning, illuminationsfester, ballonopstigning, dans og endda „under Tiden at have smaa Selskaber af dannede Mennesker“. Stedet kom i ry, en tid på grund af dansen, ogsaa i vanry.

Helge Rode har engang brugt Josty som rammen om en af sine causerende betragtninger. „De 8 hos Josty“ kaldte han den og fremdrog det typiske nutidige træk, at Josty tillige er blevet et

naturligt samlingssted efter begravelserne i den nærliggende kirke. Her „har den morsomste af dem ligesom grundet et Samfund og skabt noget nyt paa Basis af den skønne Idé: en Kop varm Kaffe.“

I juli 1826 åbnede Monigatti sin pavillon i den lille runddel. Her begyndte de første tyrolerselskaber deres jodlen, der i den næste menneskealder fortsat skulde henrykke københavnernes. Entreen var 1 mark. Italienske og tyske sangere og franske sangerinder stod på programmet. Monigatti fik også tilladelse til at afholde „Abonnementsballer“. Udenfor var underholdningen ikke ringere med afvekslende illuminationsfester, fyrværkeri og ballonopstigning, det synes at have været et krav i tiden. Monigatti var på sin tid den førende i forlystelseslivet og forstod at samle det, man kaldte „et gentilere Publikum“. To generationer senere skulde en anden af slægten tegne en farvestrålende regnbue henover den hjemlige kunstens himmel, sønnedatteren Anna Larssen.

For at fuldstændiggøre billedet af hovedscenen i det frederiksborgske forlystelsesliv, selve alene med alt hvad der samledes i og omkring den, må også *Comino Gaudenzis* konditori og forlystelseshave på hjørnet af alleen og Værnedamsvej finde sin plads. Den begyndte stiltfærdigt med vilje eller dog tilbøjelighed til en ædlere livsbane i 1833, men endte som en ringeagtet sangerindeknejspe. Da enken kom til, noget der synes at

gentage sig i forlystelsesverdenen, skiftede stedet karakter, usikkert forsøgte hun på enkevis at navigere videre. Endelig, i 1845, opstod her, som en bebuder af det senere Panoptikon i København, et vokskabinet, der blev en yndet folkeforlystelse, indtil 25 år efter en brand udslettede mekanikus *Møllers* berømt heder i voks og hans mekaniske amagerpige. Men sangerindepavillonen i den bagved liggende have, den såkaldte Schweizerpavillon, der var blevet bygget her, fortsatte sit ukuelige liv længe endnu.

Og endelig, på den frederiksborgske side af Værnedamsvejen, indrettedes i 1829 et stort forlystelsessted, *Rosenlund*, der bød på Vauxhalls, luftballon, fyrværkeri og en stor del af det, som senere i fornyet herlighed genopstod i Tivoli. En præstesøn, tidligere huslærer og teolog, der havde forsøgt forskelligt, *Reimar T. Kehlet*, ældre broder til Christian på Alleenberg, en driftig mand, havde allerede ti år før grundet en chokolade- og løvetandsfabrik på dette sted. Og i Gothersgade, paa hjørnet af Grønnegade, havde han indrettet det første schweizerkonditori beregnet for den jævne befolkning. Nu åbnede han sommerrestauranten *Rosenlund*, hvor en kop chokolade og et godt glas vin hørte til specialiteterne. Et 26 mands orkester spillede udtog af operaer og den højere musik. Men da så Tivoli åbnede, var Kehlets bestræbelser for at „gøre Stedet værdigt et dannet Publikums Opmærksomhed“ spildte. Trods livfulde annoncer i dagbladene, hvor han

gerne omtalte „sit tresaarige Hoveds sidste Paa-fund“, og den yderligere opmærksomhed, som det vakte, da Overskou lod en af akterne i „Capriciosa“, folkekomedien, henlægges til Rosenlund, hvad der tydeligt viste stedets folkeyndest, så skiftede det mod midten af fyrrerne karakter. I 1848 indrettede han dansesalonen *Colosæum* til afløsning af det gamle sted, og på en frasolgt parcel kom Schneekloths latinskole til at ligge. Da Kehlet døde i høj alderdom i 1856, var det altsammen svunden herlighed, selv om Colosæum opfyldte sin mission til år 1881.

Hvor fjernt fra byen alleen forekom endnu i 1832, erfarer man af et brev fra historikeren P. V. Jacobsen, „Trolddom“s forfatter (1799—1848), der taler om digteren „Hertz, med hvem Forbindelsen ophørte, tildels fordi han boede ude af Byen.“ Efter tidens sprogbrug betød det alene: i Frederiksberg Allé. Lystvandrer man imidlertid i dag derud, erfarer man hurtigt, at alleen har affundet sig med tidligere tiders messinggjaldende musikalske og brogede underholdning. Hvor 1870'ernes berømteste sangerindepavillon laa, *Valhalla*, hvis primadonna blev lensgrevinde, møder man i dag „Frelsens Hær“s borg. En kres af mørke menneskemyrer danner udenfor i aftenstunden en lille dialektsyngende menighed. Hvor Alleenberg engang fandtes, har indtil fornylig en katolsk storstadsskole fundet plads. Kun et par små kunsttempler ligger der endnu: *Frederiksberg Teater*, hvor Sommerlyst laa, *Betty*

Lars Mathiesen. Efter pastel. Privateje.

Nansens under fjernelse, hvor før *Morskabsteatret* have til huse, og endnu tidligere koncertpavillonen „*Odéon*“. I 1870 satte fire franskmænd her byen på den anden ende ved deres outrerede cancan, *clodochedanserne* kaldtes de efter parisisk maner.

Paa vejen til Falkonergaarden eller, som den senere kom til at hedde: Allégade, langs hvilken en del af de tvangsflyttede hollandske bønder i sin tid havde fået anvist plads til deres gårde,

opstod tidligt steder til „Forfriskning for Københavns spadserende Indvaanere“. Så sent som i 1779 havde Allégade endnu karakter af blot at være en sti og var som selve alleen en slags indkørsel til slottet og derfor lukket med porte, så kun forgængere kunde slippe igennem. Slotsgartneren havde opsyn med haveanlæggenes udseende, og i beværtningsstederne „maatte ikke anlægges Keglebaner eller anden Allarm forarsagende Indretning“. I 1780 vides *Peder Olsen Meyer* at have fået kongelig bevilling til sit værtshushold i nr. 10. Fire år efter klagede han til kongen over, at ikke mindre end 34 frederiksborgske borgere til skade for ham drev smugkro. Man valgte den nu næppe tænkelige vej at legalisere forholdet, så de alle fik bevilling mod en mindre afgift. *Meyer* benævnte sig „Værtshusmand“, men omkring århundredskiftet, hvor alt havde fået et pust udefra, møder vi titlen „Trakteur“. Da endnu godt et århundrede er forløbet, er enhver anstændig beværter blevet „Direktør“!

Lars Mathiesen (1769—1852), der i 1801 begyndte sin virksomhed i nr. 7, i en tidligere kavalerybygning hørende til slottet, kaldte sig „Trakteur“, når han i sin mere end halvtredsårige virketid, hvor han trådte i et frimodigt dusforhold til de fleste, der gæstede ham, overhovedet fandt på noget så højtideligt som at anvende titulatur. Sværlemmet gik han om mellem gæsterne, i nattrøje og vest af ternet bomuld. Og når hans berømmelige punch kom på bordet,

Traktør Hallebye fra Allégade.

indfandt han sig med stor selvfølgelighed ved de forskellige selskaber, indfangede dem med sin gemytlige fortrolighed og sproglige taskenspillerkunster, trak så sit glas op af lommen og drak med, imens man beundrende lyttede til hans uudtømmelige forråd af oplevelser og historier, berettet med forsoren munterhed. Ordsprog og mundheld tilpassede han snildt efter øjeblikkets situation, og aldrig blev han nogen svar skyldig. Lars Mathiesen var i sig selv stedets begivenhed, og ingen kunde fortrænge ham fra den særstilling, han indtog i det frederiksborgske forlystelsesliv. Fastelavnsmandag tilegnede han sig fuldstændig og holdt her som ved andre lejligheder

gamle skikke i hævd, var forrest i løjerne på runddelen og lod børnene være deltagere. Bag-efter samledes man selvfølgelig til yderligere festivitas i hans have. Studenterne fandt gerne herud, og når deres eksaminer var overståede, var det her, de festede; det kaldtes at tage „Embedseksamen“ hos gamle Lars. Der blomstrer endnu mangfoldige anekdoter om hans liv og færden og vaudeville-kvikke replikker.

Som en virkningsfuld modsætning til Lars Mathiesen kan nævnes den lille, duknakkede og pillent klædte *Hallebye*, der på gadens modsatte side, i nr. 10, drev sin lysthave på samme tid. Han stod stilfærdigt bag sin skænk og fulgte årvågent med i, hvad der skete, og hvem der kom. Med små fløjt fik tjenerne vink om den sidst indtrædende gæsts sædvaner. Over havens lysthuse anbragtes poetiske velkomster, der fornyedes hver sæson, og i „Adresseavisen“ averterede han på vers og fortalte letløbende om, hvad man fik, og hvad man så hos Hallebye. I haven optrådte nemlig ambulante kunstnere, sangere og akrobater, og de lønnedes på den bekvemme måde, at publikum gav „efter Behag“ på en tallerken, der efter præstationerne blev håret om. Denne „Tallerken-Vals“ afløstes senere for de musikalske kunstners vedkommende af en fornemmere gageringsmåde, idet de optrædende vandrede rundt „med Nodebladet“ og herpå opsamlede de tilkastede småpenge. Den honnête ambition oprettholdes selv hos kunstnere ofte af små nuancefor-

Allégade omkring 1860.

skydninger, der tilsigter at gøre det ydmygende nobelt!

Men i Hallebyes lille skikkelse lå der måske mere tænksom personlighed end i Lars Mathiesens favnende døgsind. Således fandt han på, først af frederiksborgere, i 1829, at sætte fast vognkørsel i gang mellem runddelen og stengærdet uden for Vesterport, hvor nu Tivoli ligger. Men ak, politiet skred ind, det fremskridt stred mod vognmagerlavets rettigheder! Og da brødpriserne steg voldsomt i 1847, bagte han i sit bageri ved siden af Lars Mathiesen et udmærket rugbrød, som han solgte billigere end alle andre i hele byen. Folk valfartede helt inde fra København derud blot for at få Hallebyes brød. Det

gjorde ham populær, og hans lysthave fik stort besøg.

Forlystelseslivet i Allégade fik ligesom et mere intimt præg end i alléen, til dels vel på grund af de mindre forhold. Efterhånden som bydelen voksede, opstod der et lokalt ude-liv på Frederiksberg, man følte sig hjemme i de fortrolige omgivelser i alleens haver. Beværteren som person blev medbestemmende i folks lyst til at søge de enkelte steder. Derfor agerede nogle og søgte på den måde offentlig popularitet, andre lod sig ikke bringe ud af deres erhvervsfornuftige ro. Keglebaner blev tilladte og indgik som en borgerlig forlystelse, der avlede øltrang og udløste gemtylighed. I dag er det Allégade og ikke Frederiksberg Allé, der rummer den største lysthave, *Lorry*, i Nr. 9, hvor alt tænkeligt, der har med ude-lyst at gøre, er samlet. Da den første traktør rykkede ind, hed stedet „Enighedslyst“, og i 1864 kom en værtshusholder fra Lille Kongensgade herud med sin sangerindeknejspe, Han afløstes senere af *Carl Kehlet*, en yngre slægtning af de to brødre fra Alleenberg og Rosenlund, der indrettede sin „Café chantant“, hvor „Nordens skønneste Kvinder“ optrådte. En tid deltog visedigteren *William Rantzau* i ledelsen. Sangerindeforlystelsernes store tid var kommet igen. Blandt de optrædende skulde en purung pige fra Oehlen-schlægersgade komme til at spille en særlig rolle. En digter havde set hende, og hun gled ind i hans urolige liv, hvor en borgerlig trang til be-

„Ægypten“ på Vesterbro.

standighed trængte sig på og atter afløstes af en heftig reaktion mod det, der forekom ham bedsteborgerlig naragtigt. *Amanda Nielsen* blev *Holger Drachmanns Edith* og inspirationen i en lang periode af hans liv, der udmålt i literaturen strækker sig fra „Med den brede Pensel“ (1887) over „Forskrevet“ til „Den hellige Ild“ i 1899. Et romantisk islæt i en røgfyldt og larmende forlystelsesverden, beåndet og betragtet gennem en gylden dis af en stor digter; for efter-

tiden også bevaret som et erhvervsmæssigt kle-
nodie på stedet.

I Allégade virkeliggjordes — efter jordisk op-
fattelse — den „Himmeriges Kro“, hvortil adgan-
gen er letfattelig for hr. hvemsomhelst, der i
nogle lystige timer vil foregøgle sig at være et
ridderligt omvandrende og tørstigt væsen. En
bohême-periode er malerisk opbevaret til frimo-
dig og ukritisk efterlevelse. Hvis da ikke en og
anden reagerer mod støvplagen fra plys-tiden og
når til at iagttage bohêmen, i hvert fald den of-
fentlige, som et kedsommeligt glansbillede!

Den uforsagte *Lorry (Laurentius) Feilberg*,
også en præstesøn, som midt i halvfemserne er-
stattede Kehlet, der drog til Zoologisk Have, vir-
keliggjorde både ude og inde mange indfald og
ideer og skabte de traditioner, hvorpå stedets
berømmelse nu hviler. Det var ikke dydefulde
overvejelser, der førte ham til tid efter anden at
omskabe templet for sangerindedyrkelsen, men
en spraglet og stoltserende erindring om egne
piratdage i bohêmens verden. I årene efter
Drachmanns død realiserede han værtsdrømmen
om at skabe et samlingssted, der inspirerede til
festlige stunder, løsrevet fra borgerlig hverdag.
Og Drachmann, hvis Edithberuselse jo havde sit
udspring på denne plet, som en rislende kilde,
blev gjort folkehellig og indbringende. „*Drach-
mann-Kroen*“ skabtes. „*Riddersalen*“ opstod på
„Operetten“s dyrehavsbakkeagtige rester. Og
Drachmanns fantasi om „den litterære Varieté“

Indgang til Lars Mathiesens have.

blev her med held til „den litterære Kabaret“, en strålende tid. Vedblivende synes den lille tribune at skulle udfylde en særlig mission som et vovested for kunstens nye ideer og tanker. Da så Feilberg var draget ind til sit evige hi med de attributter, han nu en gang havde fundet det fornøjeligt at gøre sig uforglemmelig med i denne tilværelse, efterfulgtes han af en tidligere byggesagfører, *Vald. Nielsen*, „Jernskægget“ kaldet. Tungt skred han omkring, helbefaren med skæbnens kastevinde, og lod afmålte hanc-nik her og der være værtshilsen til gensete ansigter. Med stort held udvidede han den folkelige „*Landsby*“ og førte den planlagte „*Guldaldersal*“ ud i livet, ikke helt efter Feilbergs idé, der i dette tilfælde

fortsatte den Lars Mathiesenske familie-fest tanke. Fra ovale portrætpladser paa salens vægge har guldaldertidens digtere tavse måttet døje adskillige bekendtskaber, de i nogen grad manglede forudsætninger for at kunne glæde sig ved. *Lorry* blev aldrig, som det måske var tilsigtet, bohémens mødested, det kunde — i den store stil — næppe betale sig, men en udvalgt plet, hvor en storbys mennesker trådte ind i en atmosfære af bohémeminder og spendabelt og operetteagtigt nærmede sig kunstens berømmelige heden-gangne.

I vore dage er den store frederiksborgske adspredelse alene at finde i Allégade!

Men de frederiksborgske forlystelser har dog også fundet udtryk på anden måde. Den uforglemmeligste er nok den, der fødtes i en lille cirkel omkring elmetræsbordet i *Bakkehusets* bredplankede dagligstue. Her omsmeltedes tilværelsens almindelighed mindst lige så suverænt som i slottets verden, og her tændtes et lys, som ganske vist ikke i samme nu kastede sit skær ud over folkets masse og var offentlig tilgængelig som skuet af de kongelige festblus på Frederiksborg. Men her levedes et liv, i *Kammas* og *Rahbeks* dage, som for de delagtige og udvalgte blev af en uforglemmelighed, der inspirerede og viderebragtes som en sindets forlystelse, tiden ikke

formåede at blegne. Og de løjer, der blev til i *Bakkehuset*, skabte en intensere fryd end den folkelige tøndeslagning paa runddelen, med hvilken den fjernt var beslægtet. Thi her i „Bakkehuset“ med de velsignede „Galenskaber“ og „det særlige Sprog“ omdøbtes i et fortryllende åndeligt overmod mennesker og begivenheder. Respektløst påsattes en fastelavnsmaske på en, og en anden fik sin selvvalgte maske fjernet. Tidens store og påtrængende personer tabte her al medbragt værdighed, når de som marionetter, i omtale eller værende til stede, sprællede i de rahbekske kom-sammenner.

Omkring et klappbord, med tændte lys i stager, blev her en uovervindelig lystighed til!

Men mellem Bakkehuset ved Solbjergets fod, ja, nærmere endnu mellem det Sted ved Valby bakke, som det i den tid kaldtes, hvor *Anders Lollik* i 1692 havde haft sit gæstehus, og hvor der havde været tilholdssted for hofbetjentene, og så fjernere borte runddelen ved slotshavens indgang, løb vejen til Valby. Efter den ny Frederiksberg Kirkes opførelse i 1743 var denne skraavej blevet udbygget til Pile Alléen. Indtil Roskildevejen i 1775 blev kongevej og førtes over bakken forbi slottet, benyttedes denne Pile Allé af mindre fornemme køretøjer, der havde nytteærinder til den kongelige husholdning. Grundene

langs alleens kirkeside kunde man i begyndelsen faa frit, blot man vilde bygge og underkaste sig hoffets ønsker om ensartet bebyggelse, der ikke skæmmede slotshaven lige overfor.

Paa slotssiden skulde en særlig form for frederiksborgsk sommerforlystelse sent udfolde sig. De smaa tehaver eller, som de i dag selv forkyn-der fra malte skilte, der er styltede op over deres indgange: *Familiehaver*. For hundrede år siden fandtes de ikke. Lige overfor henlaa store haver og udstrakte marker. På nær den vedbendsslyn-gede præstegård, skolen og et par store steder, justitsraad Bruuns og jomfru Raaes, var her ingen bebyggelse før *Slotskroen*. Denne kros ær-værdighed, opført som den var ca. 1780, dens usædvanlige krovært nogle år senere, *Johannes Orm*, Rahbeks studiefælle og ven, synes nu og da at have bibragt senere ejere fornemmelsen af den førstefødtes ret over for de små opduk-kende tehaver, hvis trivsel de vagtsomt og ærger-ligt førte øje med. I øvrigt havde krohold tidli-gere fundet sted i Pile Alléen. Mestersnedker *Chr. Jac. Preisler* havde her i 1776 en gård „til Bekvemmelighed for dem, der maatte opholde sig paa Slottet eller som behøvede Sommerværel-ser.“

Disse tehaver opfattes med urette som en arv fra sjette Frederiks dage, men den ældste af dem, *Hansens* i Nr. 10, kan dog ikke føre sin herkomst længere tilbage end sidst i fyrrerne. Men atmosfæren fra denne kongetid har lagt sig

over lavlandet her under Perspektivbakken, eller Smallebakken, som et mosekonebryg. Da efterfølgeren Christian VIII valgte Sorgenfri til sommersted og Frederik VII Skodsborg og Jægerspris, flyttede nye begivenheder naturligvis med. Der skete ikke mere noget herude; for at hævde sig måtte man gnide på mindernes kobbertøj. Enkelte af slottets funktionærer, der altså havde tjent Frederik VI, fik lov til som en gunstbevisning for lang og tro tjeneste og vel en lettelse i pensionstildelingen, når alderens ubønhørlighed nærmede sig, at drive beværtning med kogt vand, fløde, brød og øl, alt under hensyn til politivedtægten, fra de små tjenesteboliger i Pile Alleen.

Når man hører om, at der først i halvtredserne, ved udgangen af Søndermarken til Valby og som en del af haven, var en „Beværtning med Carousell-Bane“, så er det sikkert *Korups Have*, hvor en tidligere løber hos Frederik VI's enkedronning, *Jens Rasmussen*, i 1852 fik bevilling. Denne lysthave, der endda havde en lille friluftscene, indtil den for ikke mange år siden lukkedes og veg for et stort boligkompleks, må mere betragtes som en udløber af de brogede adspredelser i Frederiksberg Allé.

Tehaverne i Pile Alléen, lilliputhaverne, hvis gange fordem var så snævre og langstrakte, at de fik tilnavnet „Pusterørene“, har deres egne historiske forudsætninger, også nådebestemte fra slottet, men væsensforskellige fra det halløj og artistteri, der udviklede sig i Frederiksberg Allé.

Der kan være mindelser om allégadestederne. Disse faldt dog tidligere mere ind under det, man kaldte „Beværningssteder med Sang“, en beskednere og mindre anselig forlystelsesform end „Pavillonerne“. Derimod ved man om *Fasan-gaarden*, at dér allerede i 1723 har været traktørsted. Fasanmesteren havde endnu før, men ikke lovligt fastslået, haft dette indbringende erhverv. I dette år fik fasanmester *Claus Bertelsen* lov at brygge øl og sælge det „i pottevis i sit Hus til dem, som det der paa Stedet hos ham straks kan fortære“. Dog, vel at forstå, ikke til bønder!

Og i *Schweizerhuset*, Abildgaards yndefylde påfund på den lille bakke oven for dammen i Frederiksberg Have, hvor en opsynsmand havde sin bolig, finder vi den egentlige forgænger til det lille forfriskningssted, hvor det indkommende selskab er sig selv nok og ikke søger adspredelse i optrædendes forbløffende præstationer. Her kunde man få vand på maskine, og sjældent var der nogen plads at opdrive. Historikeren Werlauff fortæller i sine erindringer fra sommeren 1807, hvor søgt stedet var, og tillige, at „Kongen (altså Christian VII) og Hoffet havde efter Taflet drukket Kaffe i Schweizerhuset“.

Sådanne besøg skulde de små haver i Pile Alléen vel ikke opleve, da man på deres tid ikke længere havde de kongelige på nærmere hold, omend deres loyale ihukommelse ligesom hørte med til virksomheden.

I alt opstod der tre haver, *Hansens*, *Krøgers*

Abildgaards Schweltzerhus i Frederiksborg have.

og *M. G. Petersens*, og de er der alle endnu. Ikke helt i den skikkelse, de havde fra første færd. Således har slotsvægter *Joachim Krøgers* have oprindelig været beliggende midt i Aleen, omkring et nu nedrevet hus, tæt ved den gamle bønstenbinders bolig og nærmest runddelen af alle haverne. Og de havde spadserepræg, med forholdsvis faa borde til besøgende, med blomsterbede og græs, og der løb åbne render langs skellet. Det sidste af de berømmelige valnøddetræer, der kan føres tilbage til Frederiksborgs oprindelse eller dog ny-amagernes indtog, grænsede op til en af haverne, men faldt for få år siden.

Alene Krøger synes, da han i Juli 1864 fik sin bevilling, at være pålagt en særskilt forpligtelse,

der ikke umiddelbart synes at have med værts-hushold at gøre, den nemlig, at „modtage og op-bringe alle til Frederiksborg Slot ankommende Breve“. Også huslejeforholdet er usædvanligt, ikke alene ved lejens beskedne beløb, for Krøger 12 rdl. halvårlig, men ved den tryghed, hvormed man blot ønskede den indbetalt bagud. Lakaj-kusk *Hansen* havde kørt for salig sjette Frederik, og det var berettigelsen til hans privilegium, det første af de tre udstedte, der sent i fyrrerne gav ham lov til fra sin tjenestebolig at beværte de „Lysthavende“. Hans årlige leje var endda kun 8rdl. I 1858 udstedte slotsforvalteren tilladelse til slotsvægter *Mads Petersen* at drive marketenteri. Stedet var det største, lejen derfor 60 rdl. Af disse tre tehaveprivilegier har der udviklet sig lige så mange dynastier. Indtil nu er de stadig gået i arv, sært nok alle steder på spindesiden.

For den daglige iagttager er der nok forskel at bemærke mellem disse familiehaver, men ved flygtigt gæsteri er ensartetheden påfaldende. Det er steder, hvor hele familien, udflugtsglade og bystøvede, er nået ud for at forfriskes, forpligtede af overskuelige indkomster. Lystigheden pibler inden i en selv eller udløses i fælles samvær, kun børnene er der tænkt på at underholde. Alle haverne har luftgynger, vipper, ringspil og balancebrædt. Men der går gerne leg også i de voksne. Mænd bliver så stærke, når de har spist og især tømt et rimeligt antal af de skovgrønne flasker, som bryggerierne opmuntrende ombytter

Drikkehal i Frederiksborg Allé.

med kontanter og stiller til befolkningens rådighed. Små forniklede dynamometre, kraftprøvemaskiner, viser bag en glasskive, hvor usandsynligt stærkt det sidste nævetræk var. Og kvinderne forsikrer i reglen overbevisende, idet de hopper ned fra vægtens platform, at de også denne gang er gået ned i vægt. Således skabes der stilfærdige illusioner for alle besøgende. Her udfoldes et muntert og fordringsløst folkeliv, klubber og sangforeninger holder sammenkomster, ganske som københavnske klubber lå på landet eller dog flyttede uden for byen i sommertiden allerede i årene efter 1800. Der synges, som en selvfølge, nationale sange og gamle uopslidelige vi-

ser, og hvor folkekær Seedorff i dag er blevet, begribes, når hvem som helst viser sig fortrolig med hans festklingende strofer og går med i sangen. Det er, som han har en lille andel i hver eneste udsungen glæde!

Folk ser ind i renskurede køkkener, hvor te-maskiner som modeller til små evige borgermaver står på hylderne, og kageforme, æbleskivepander og kasseroller kobberblanke fanger lyset. Herfra udgår smørrebrødet med det hjemmelavede pålæg, bagværket og, i mulige tider, punchen. I de små lysthuse er der sand på gulvet, og når det mørkner, ombæres — uden for nærværende stund — bordlamper, petroleumsfyldte og påklædte med skærme af farvet krepapir. Mellem træerne er her og der gamle staldlygter anbragte, det herskabsafhængige fra slotstiden pryder endnu som souvenirs. Måske mindes man med et suk Oehlenschlägers besungne „perlemalte“ bænke i Frederiksberg Have, når man møder dette opbud af klapstole, bænke og pæleborde, hvor en nøjsom hjemlig pensel årlig har haft travlt.

Som en forbigående grille har haverne forsøgt, år tilbage, med anbringelse af illumination mellem træerne ved Sankt Hans. Men folk vilde alligevel denne aften ud langs strandvejen, og så indstillede man konkurrencen med Tivoli og blev sig selv igen. Godt for det. En tid, vel inden man atter sang så meget, var der en lirekassemand, der rullede fra have til have og uden forskel af-

leverede sine musikalske triumfer. Nu runder man bordene og føler velvære ved blot at være til her under knudrede lindetræer, mellem syrenbuske og hyld, og til overdådighed rhododendron i baljer. For enden af Hansens lave, blegrøde façade følges interesseret dværghønsenes trivsel og kaninholdet. Spurve, frimodige som handelsrejsende, hopper fra bord til bord og fjerner sig altid med spiseligt bytte. De familiehaver ligger i dag som nogle forvovne skovløberhuse, af væsen mere land end by, åbner sig gæstmildt for den sværm af storstadsmennesker, der stedbundne i sommertiden nærmer sig naturen, så meget det i korte stunder er muligt. De er i sig selv en tradition og tillige den jævne borgerligheds frimodige sommerglæde.

Udefra set har Frederiksberg gennem tiderne været sommerens by. Den kaldte og lokkede på samme gang udlængslen i det københavnske sind. Når fjernt tilbage den livskarske prælat og poet *Anders Arreboe* (1587—1637) ud af sit frodige gemyt taler om „nu staar i Sommer-Flor Lysthaverne de skønne“, saa er det historisk ugørligt at forbinde hans tanke med Frederiksberg. Men den er udtryk for netop det i os, der senere og vedblivende måtte erkende, som det hedder i *Bergendals* æredigt til Frederik IV (1705), „at her paa Fredrichs-Bierg er ret it Pa-

radiis“. For hoben har det været brogede løjer, for den borgerlige mængde anstandsfuld spadsering, og for det ensomhedssøgende menneske tænksomme og inspirerende vandringer, mest i „Haugen, som qvæger“, Frederiksberg Have, og i Søndermarken, „der henrykker“, Oehlenschlägers betegnelse. Allermest dér „kunde man for-gjætte Byens kjedsommelige Tummel“. *Søren Kierkegaard*, den ensomste af alle, fandt i Frederiksberg Have, „at her er Lystigheden selv stillere og mere ædel“. Paradisdrømmen er jo altid forskellig ønskebestemt, efter hvem der drømmer den.

Men Frederiksberg blev en drøm for folk i København. Og den store plæne, der strækker sig frem nærmest indgangen i den gamle have, opfylder stadig en lykkelig mission. Her kommer sommeren til København, som *Oluf Friis* lykkeligt har udtrykt det.

Men hvorfor hædrer Frederiksberg ikke sin fortid? Hvilken dansk by-enhed er i tidernes gang så lovsungen af digterne som netop Frederiksberg? Burde den ikke, som en ringe gengæld og allermest til ære og nytte for sig selv, een gang årlig, ved midsommertide, kranse og prisbelønne en udvalgt digter, der uforglemmeligt havde gengivet noget særlig frederiksborgsk? Naturligvis ikke absolut en lyriker. *Eiler Nystrøm* for eksempel er ved sine fortidsstudier en fremstiller af liv og tid, hvis lige vanskeligt findes. Blot ikke disse døgnvandrende anekdoteberet-

tere, disse pludrende hyggespredere, der usikkert som gamle herrer erindrer et eller andet, der blot beforder den ordinære og misvisende tanke, at — fordom var alt godt og gerne ædelt, en *Jacob Davidsen*, eller *Bokkenheuser*. De er medskyldige i, at mange nutidige mennesker står så kejtåandede over for det overleverede, betragter det som upraktiske snurrepiberier, fornuften forbyder dem at tage højtideligt. En virkelighedsbetonet og tidsindviet fremstilling vilde antagelig faa det fortidige til at indgå som en realitet i bevidstheden hos mange, der nu snyder sig selv for al fortrolighed med deres egne forudsætninger.

Vist er *Oehlenschläger*, *Drachmann*, *Sophus Claussen* og *Helge Rode* borte. Men der er jo den intuitive *Steen Eiler Rasmussen* og den fornemme flamingo *Kai Friis Møller*. Begyndelsen kan også ske med *Johannes Jørgensen*, *Kai Hoffmann* eller *Tom Kristensen* for „Drømmen om Frederiksberg Have“. Et regnvejrsgigt ganske vist, men så fortættet af en særlig frederiksborgsk stemning.

Det vilde i vor tid være at føje en ny lyst-pavillon til de historisk kendte i det frederiksborgske søndagsrige, hvor, som Kai Hoffmann siger det, „den gamle Stilhed er endnu i Luften“.

Denne bog
er trykt i en almindelig
udgave på 1000 ekspl.
Desuden i en særudgave
på 850 nummererede og
signerede eksemplarer,
hvoraf dette er no.

297

Rasmussen